

Հ. ԱԺԱՌՅԱՆ

ՀՈՒՇԵՐ ԿՈՄԻՏԱՍԻ ՄԱՍԻՆ

Կոմիտասի հետ, 1897 թվականին սկսյալ, երեք տարի շարունակաբար պաշտոնավարած ենք Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը: Եվ ապրելով նույն սենյակին մեջ, ես մոտենի ճանչցա ամոր ճկարագրի գծերը:

Կոմիտաս մարդկային բացատիկ առաքինություններու ծով էր: Չափազանց աշխատասեր էր ան, աննկուն կամքի տեր, անկեղծ, բարեհոգի, մաքրակրոն և մեծ հայրենասեր: Բացի իր երաժշտական համաձայնեցումից, ան ուներ նաև քովնորի շնորհներ—բանաստեղծ էր և ճարտար կոմիկ (երգիծող) դերասան մը, որ փարսի (զավեշտի) մեջ ալ մեզ հայտնի էր: Ահա թե ինչո՞ւ ան ճեմարանի մեծին ու փոքրին սիրելին էր դարձած:

Կոմիտաս բացատիկ այսորժեյի ձայն մը ուներ, որուն համար Խրիմյան Հայրիկի մասնավոր համակրանքին էր արժանացած:

Հայրիկի կարգադրությամբ, ան կղեկավարեր վանքի դպրաց դասը և պատասխանատու էր նաև պատարագի՝ սուրբ խորանին երգված սարկավագի բաժնին և Ավետարաններու ընթերցման կանոնավորության:

Անգամ մը ս. Սարգսի տոնին, եկեղեցին ավարտելեն վերջ, Հայրիկը ուզեց Կոմիտասին անձամբ հայտնել իր շնորհակալությունը օրվան եկեղեցական երգեցողության լավ կազմակերպման և Կոմիտասի այնքան քաղցր երգելուն համար: Եվ Հայրիկը շուտով Կոմիտասը կանչել տվավ մոտը: Անշուշտ,

մեծ էր կաթողիկոսի հրամանը: Ընտարանի ուսուցիչ և ուսանող աչ ու ձախ ընկանք, բայց Կոմիտասը չգտանք:

Այդ օրը, ս. Գեորգի տոնախմբության առթիվ, վանքի և շրջապատի մեջ հավաքվել էին Հայաստանի շրջաններեն տառնակ հազարավոր ուխտավորներ, որոնք ավանդական սովորության համաձայն մատաղի սեղաններ բացած, կզվարճանային: Դիմագրության երաժշտությունը կլեցներ օդը: Ժողովրդական երգն ու պարը մթնոլորտ մը կստեղծեին:

Կոմիտասի անհայտանալու լուրը հասավ Վեհի ականջը:

Ուշ երեկո էր, երբ Կոմիտասը, ճեմարանի կտորեն իջնելով, մտավ սենյակ և ուրախության բացազանչություններով ցույց տվավ այդ օր իր հավաքած ժողովրդական երգերն ու պարերգերը, որոնք ձայնագրած էր հույկական ձայնանիշերով: Երբ քիչ վերջը Վեհի հափառ Հայրիկի քով գացինք, վրդոված գտանք զինքը: Կոմիտաս ծունկի եկավ անոր առջև և Աջը առնելով ըսավ. «Վթե Վեհի ցանկանա, մեղքերս շատ շուտ կքավեմ, հիմա իսկ երգելով այսօր իմ հավաքած ժողովրդական երգերեն»: Եվ Խրիմյան Հայրիկի ներողամիտ հայացքին տակ, Կոմիտաս երգեց իր ձայնագրած ժողովրդական երգերեն՝ մեծ հաճույք պատճառելով Վեհի փառին: Այդ անմոռանալի օրեն վերջ, Խրիմյան Հայրիկի հրամանով ամեն տաղավարի հետ պատարագի Կոմիտաս ազատ կշրջեր

ծողովուրդին մեջ, ծառայելով իր նպատակին:

Կոմիտաս մեծ ընթերցասեր մըն էր: Հայերեն լեզուն՝ աշխարհաբար և գրաբար, ուղեկ գիտեր, կհետաքրքրվեր ժամանակի լավագույն հայ ամսաթերթերով և մասնավորապես կկարդար Մովսես Խորենացին, Նարեկացին, Եղիշեն, Աբովյանի «Վերք Հայաստանի»-ն և զանոնք հայ ժողովուրդի «մասունքներ»-ը կանվաներ: Կպատմեր, որ

զատորեն ընդօրինակելու բացառիկ շնորհք ուներ: Ծեմարանի մեր մտերիմ հավաքույթներուն որքան հաճելի էր մեզ, երբ մեր խնդրանքին վրա, իր ծննդավայրեն տրված պարերը թե՛ կերգեր, թե՛ կպարեր, և մենք ծափերով կոգտրեինք իր մատներուն շրխլ-շրխկոցները իր բազմաձև ճոճումներուն մեջ: Տղամարդոց հայտնի հայկական ժողովրդական պարերեն առհավետ անմոռանելի կմնա «շորոր» խիզախ ու խրոխտ պայլը,

Սողոմոն սարկավազը (Կոմիտաս վարդապետ) ճեմարանական իր դաշնակերների հետ

իր ուսանողական տարիներեն ինք ընտրած էր իր կյանքի ուղին: Ան հաճախ կըսեր. «Միայն երգիչ մը ըլլալ և չոր երաժշտական մասնագիտությունը չի բավարարեր զիս», — և վստահ շեշտով մը կավելցներ, — «Ես պիտի հասնիմ իմ բուն նպատակիս՝ հայկական երաժշտության զանձերը դուրս պիտի բերեմ հայրենի ավերակներեն...»: Հայկական ժողովրդական բանահյուսության մասնավոր ժամեր կտրամադրեր և հարյուրավոր նմուշներ հավաքած էր:

Կոմիտաս բաց պարող մըն ալ էր: Միևնույն ատեն ան ձևեր և բարբառներ հարու-

րոր սուրը ձեռքին ծանր ճոճումներով և մարտական ձևերով կպարեր: Նույնպես շինական կիներու պարերգները, որոնք կպարեր իրենց ձայնի հարազատ ելևէջներով և մարմնի ու ձեռքի նրբին արտահայտություններով, հավետ անմոռանալի կմնան:

Կոմիտաս հոգատար էր իր առողջության: Ան կսիրեր վաղ արշալույսին և երեկոյան արևմուտի ժամանակ դաշտային պտույտները և կըսեր. «Ես սակավ ուտեցիքով՝ կպարեմ, բայց առանց մաքուր օդ: Ծծելու՝ չեմք»: Կոմիտաս բժախնդիր էր մաքրության իր թխորակ դեմքը, սև մազերը մաքրության

մեջ կփայլեին: Մեծ խնամք կտաներ իր հագուստներում մաքրության: Հաճախ էր միասին դաշտային պտույտներ կվերսդառնալիք, մինչև որ ստունորակ ջուրերով չլվացվեր՝ չէր հանգստանար:

Կոմիտասի ամենասիրած գյուղերեն մեկն էր Քանաքեռը. թե՛ Արուվանի տնակը, թե՛ գյուղեն դիտված հայրենի անհորիզոն տարածությունները կոզկորեին իր երգելու տրամադրությունները: Ես այնքան հափշտ

տնակը: Այդ օրը սովորականն ավելի երկար տևեց մեր ճամփորդությունը: Կոմիտաս հանկարծակյան որոշեց միացյալ ուժերով դաշտային ծաղիկներեն փունջ մը կտրել և նվիրել ի հիշատակ Արուվանին: Որքան ամոռանալի էր անոր ոգևորությունը, երբ երեխայի մը պես կթռչկոտեր աչ ու ձախ դաշտային արահետներու երկայնքին, ամեն մեկ նոր ծաղիկի մը տեսքին իր ձգոր ձայնով ինձ ալ իր մոտ կանչելով: Կեսօրին

Գևորգյան ճեմարանի դասախոսական կազմից մի խումբ՝ իրենց ընտանիքներով (1902 թ.)

տակված էի իր քաղցրաձայն երգերեն, որ երբեք չէի մերժեր միասին Քանաքեռ երթալ, հակառակ անոր, որ ես իրեն պես մղոմներ քայլելու համար տոկուն ու ատույզ չէի: Այդպիսի օրեր, ներշնչվելով, անվերջ կերգեր և հայրենի բնության դիմաց բանաստեղծություններ կհորիներ և երբ իր բանաստեղծական շնորհքը կգովեի, ինքզինքը կհեգներ և իր կոշտ ծիծաղի խոխոտ ձայնը կաղծագանքեր մեր շուրջը:

Անգամ մը, գարնանային արևածագին հետ ճեմարանեն ճառիս ելանք դեպի Քանաքեռ, այցելելու Խաչատուր Արուվանի

հասանք Արուվանի տնակը: Լույությունը համատարած էր այնտեղ: Կոմիտաս մեր միացյալ փունջերը գորգուրանքով տեղավորեց տնակի պատուհանին առջև: Ինչպես միշտ, նորեն շրջեցանք տնակին բոլորսիքը, նրանք անոր մոտքի սանդուղքներուն վրա և մեր խոհերուն հետ նախաճաշեցինք: Կոմիտասի փափագով բարձրացանք տնակի կտուրը: Գարնանային գարթոնքը զայդարել էր անոր անմահությունը: Թշուռներու երանակներ կնովողեին մեր շուրջը: Կոմիտաս իր ապրումներու ամենաջերմ հուզմունքով երգեց «Ո՛վ մեծաքանն՝ դու լեզու»-ն...

Անոր հզոր ձայնը արձագանքեց ամեն կողմ: Մեր վերադարձին դուռ ու դրացի, մեղիկ փողոցներու տնակներու շենքերուն առջև հավաքված, իրարու կրացատրեին անոր էջմիածնի վանքին ձայնեղ Կոմիտասը ըլլալը:

Աշմանային օր մըն ալ Քանաքեռի բարձունքին մատած կիհանայինք մեր առջև պարզված բնության տեսարաններու վրա: Հանկարծ մոտակա ձորեն աղջկան մի գեղջուկ մեկ երգին ձայնը առինք: Կոմիտաս, ըստ իր սովորության, գրպանէն թուղթի կտոր մը և մատիտ մը հանեց և սկսաւ հայկական ձայնամիջերով նոտագրել:

Երեկոյան մեր ճամարան վերադարձին ընթրիքի ժամն էր, և մեր օրվան երկար ճանիորդութենէն վերջ անդիմադրելիորեն սրված էր մեր ախորժակը: Բայց ի՞նչ զարմանք. Կոմիտաս տետրակ մը բերելով, սկսաւ իր ձայնագրած երգը մաքուրի առնել: Երբ առաջարկեցի իրեն ճաշել և հետո աշխատիլ, ան պատասխանեց. «Մինչև մաքուրի չառնեն երգի ելե՛քները, փշրա՛ւք մըն ալ կոկորդէս վար չերթար»: Ես այդ օրը հակցա, որ Կոմիտաս սովորական մահիւնացու մը չէր:

Կոմիտաս օր մը ինձի ըսավ. «Հայկական հետն հատ խազ կա: Ես կկարծեմ, որ հետո ձայնաշարը քանի մը ձայն կպարունայ՝ իր մէջ»: Եվ ուրախությամբ վրա բերավ. «Իս գաղտնիքը գտեր եմ...»:

Օր մը Կոմիտասին հարցուցի, թե ինչո՞ւ հայկական ձայնամիջերով կգրէր: Ան պատասխանեց. «Եվրոպական հինգ գծաւոր թուղթ հանպատրաստից ես ուրկե՛ գտնեմ. իսկ հայկական ձայնամիջերը որեւէ թուղթի վրա անմիջապէս կգրեմ...»:

Օր մը Կոմիտաս ինձ պոսական շարժիներ երգել տվաւ և ծոցատետրին մէջ սկսավ գրել:

—Հայր տուրք,—ըսի անոր,—եվրոպայիները արհամարհանքով կլսեն այս շարժիները և կծաղեն:

—Ատոնք հիանալի եղանակներ են և ատոնց ծնունդ տվողները հանճարներ են,—պատասխանեց Կոմիտաս:

Կոմիտաս Հակոբ Պարոնյանի երգիծաբանական արվեստը այնքան կսիրէր, որ անոր գործերէն շատերը անգիր գիտէր:

Կոմիտաս և ես կոմիզմի (երգիծանքի) վարպետներ նկատված էինք: Մեր ուսուցչական հանգստի ժամերուն՝ ճամարանի մեր ընկերներէն կփնտրվէինք: Երբեմն ան և էս

ոգևորվելով, Պաղտասար աղբարի դասատանական ժողովը կներկայացնէինք, և վերջիվերջո, քով-քովի, մեր քայլերը համաչափ նետելով, պոռալով դռնէն ներս կմտնէինք...:

Կոմիտաս օր մը օպերետա մը գրեց Հակոբ Պարոնյանի «Քաղաքավարության վրձնաներ»-էն և աշակերտներուն սորվեց: Ներկայացումը անհաջող անցաւ և վաճառքավորություն թողուց: Այս եղաւ առաջինը և վերջինը:

Կոմիտաս սովորություն ուներ առանձնաբար կարծր թախտի մը վրա քնանալ, մարմինը ուղիղ վիճակի մէջ պահելով:

Երբ տարվան մէջ անգամ մը միայն տեսա Կոմիտասի կատաղի գայրույթը:--Շեմարանի ցած պատշգամբին մէջ Կոմիտասն ու ես մտերմորեն կխոսեինք: Մեզմէ քիչ էր անդին ուսանողները հավաքված կերպէին իրարմէ ետ ու առաջ, ցած ու բարձր ձայններով: Այդ րոպէին, առաջին անգամը ըլլալով, ես դիտեցի անոր կատաղի բարկութիւնը: Մինչև օրս չեմ մոռնար ջղայնութենէն անոր վզի երակներուն մատնաչափ ցցվիլը:

Իմացեր եմ, որ 1906-ին Փարիզի մէջ Կոմիտասի ցուցադրական մեկ համերգէն վեռ, ֆրանսացի հայտնի կոմպոզիտոր, դաշնակահար Կլո Դեբուսին ծունկի գալով կհիմքորէ Կոմիտասի ձեռքերը, ըսելով. «Հիմա արեւ հայր Կոմիտաս, Ձեր երաժշտական հանճարի առջև կխոնարհիմ...»:

Կոմիտասի ձայնը մեծ դիպագոն ուներ: Բեռլին գտնված միջոցին հայ ժողովրդական երգերը անձնապէս ցուցադրած էաւ: Երգէն վերջ, Բեռլինի օպերայի տնօրէնը անձամբ կհրավիրէ զինքը իբրև օպերայի գլխավոր երգիչ և կխոստանա բացառիկ վճարում: Կոմիտաս կպատասխանէ անոր. «Իմ երգչի կարողությունները մեկ նպատակի միայն պիտի ծառայեն—ժողովուրդիս երգն ու երաժշտությունը ծանոթացնել երաժշտական աշխարհին»:

1899-ին Կոմիտաս Էջմիածնէն արտասահման երթալու առնէ, իրմէ խնդրեցի, որ «Բաց նամակ» հավաքածոյիս համար, անցած բոլոր տեղերէն պատկերագարդ բացիկներ ուղարկէր: Կոմիտաս հարգեց իր խոստումը. 7 հատ պատկերագարդ բաց նամակ ուղարկեց: 7-րդ բացիկը մեր սիրաշեղմ ընկերական թղթակցության վերջին հիշատակը եղաւ: